

KS. MARIAN MIKOŁAJCZYK

ROZWÓJ KULTU MATKI BOŻEJ W KOŚCIELE

W naszych rozważaniach¹ o dziejach kultu Matki Bożej w Kościele zajmować się będziemy nie tylko czcią wyrażaną przez czynności liturgiczne, ale także innymi przejawami kultu, choć zacieśnionymi do oficjalnej czci oddawanej Bożej Rodzicielce, a więc kościołami, obrazami odbierającymi religijną cześć czy wreszcie nabożeństwami.

Zamiarem piszącego niniejszy artykuł, ograniczony ilością użyczonych łaskawie stron, jest ukazanie w nieco encyklopedyczny sposób jak kształtowała się pobożność maryjna od początków istnienia Kościoła aż po czasy nam współczesne. Z założenia artykuł nie porusza zagadnień teologicznych i literatury pięknej, z których każde samo w sobie może stanowić wielosetstronicową publikację.

I. POBOŻNOŚĆ MARYJNA W KOŚCIELE STAROŻYTNYM

1. PRZED SOBOREM EFESKIM

Od najdawniejszych czasów chrześcijanie otaczali Maryję szczególnymi uczuciami miłości i czci. Dzieje Apostolskie ukazują Ją pośród

---

¹ F. Antonelli, *Origine e primo sviluppo del culto liturgico di Maria in Oriente e Occidente*, *Enciclopedia Cattolica*, VIII, 12—27; G. Löw, *Maria nella liturgia occidentale del medioevo ai nostri giorni*, tamże, kol. 97—104; E. Campana, *Maria nel culto cattolico*, Torino 1944; G. M. Roschini, *La Madonna secondo la Fede e la Teologia*, IV: *Singolare culto di Maria*, Roma 1954; G. M. Roschini, *Maria Sanctissima, Il culto in Occidente*, w: *Bibliotheca sanctorum*, VIII, Roma 1967, kol. 889—932; M. Righetti, *Il culto e le feste di Maria Sanctissima*, w: *Manuale di storia li-*

Apostołów oczekujących na Zesłanie Ducha Świętego (1, 14). Ojcowie Kościoła wspominają i wysławiają Jej cudowane macierzyństwo Boże². Tę prawdę w umysłach wiernych ożywiała ciągle najstarsza formuła rzymska wyznania wiary: „natum ex Maria Virgine”. Najślynniejsze apokryfy, jak Wniebowzięcie Izajasza, prorocstwa Sybilii, Ody Salomona czy Protoewangelia św. Jakuba, poświęcają Matce Bożej najpiękniejsze stronicę; były one wyrazem zapotrzebowania wiernych na poznanie szczegółów związanych z życiem Bożej Rodzicielki, inspirowały niejedną formę kultu m. in. niektóre święta ku Jej czci (jak np. święto Przedstawienia Matki Bożej w świątyni oparte na Protoewangelii św. Jakuba).

Bardzo wyraźnym świadectwem kultu Matki Bożej już w czasach poapostolskich są freski w katakumbach św. Pryscylii w Rzymie. Na jednym z nich pochodzącym z pierwszych lat drugiego stulecia, przedstawiona jest Madonna z Dzieciątkiem, a nad Nimi gwiazda, na którą wskazuje Balaam. Tamże znajduje się inny wizerunek Maryi z Dzieciątkiem Jezus, z III wieku. W II wieku powstał obraz Zwiastowania na cmentarzu św. Piotra i Marcellina oraz dwa obrazy hołdu Trzech Mędrców w katakumbach Domicylii i św. Kaliksta. Na wszystkich tych wizerunkach Maryja nie jest przedstawiona jako element zdobniczy lub część kompozycji historycznej, lecz jako osoba ważna sama w sobie, a więc jako przedmiot c z c i.

Pod koniec III wieku, kiedy w Kościele zaczynają się rozpowszechniać ideały życia ascetycznego, chrześcijanie odczytują w Maryi wzór ascezy chrześcijańskiej. Poświęciwszy całe swe życie pełnieniu heroiczych cnót zasługuje Ona, podobnie jak męczennicy, na cześć i kult ze strony swych braci — chrześcijan. To przekonanie wyrażał fresk z III wieku w katakumbach św. Pryscylii, który przedstawia ceremonię nałożenia dziewicy welonu. Biskup, który dokonuje tego obrzędu, wskazuje kandydatce Matkę Bożą z Dzieciątkiem Jezus w ramionach jako wzór czystości dziewiczej³.

Ojcowie Kościoła i pisarze kościelni zarówno łacincy jak greccy i syryjscy: św. Ambroży (†397) św. Hieronim (†420), św. Augustyn (†430), św. Atanazy (†373), św. Jan Chryzostom (†407), św. Epifaniusz (†403) i inni, współzawodniczą ze sobą w wychwalaniu Maryi, wyniesionej do niewysłowionej godności Matki Boga oraz w wysławianiu Jej cnót, które uczyniły Ją godną Bożego wyboru⁴.

turgica, t. II, Milano 1955, 265—281; J. Buxakowski, Najświętsza Maryja Panna w liturgii, w: Gratia plena, Poznań 1965, 79—128.

² Św. Ignacy, List do Efezjan VII, 2, list do Smyrnyńczyków I, 1; List do Diogeneta XII, 8; Św. Justyn, I Apologia 133, Dialog z Żydem Tryfonem 43, 66, 67, 77, 100; Św. Ireneusz, Przeciw herezjom, III, 21, 33; V, 19.

³ G. M. Roschini, Maria Sanctissima, Il culto in occidente, Bibl. sanct. VIII, 889.

⁴ Obszerniej ten problem przedstawia: E. Florkowski, Matka Boża w nauce Ojców Kościoła, w: Gratia plena, Poznań 1965, 59—77.

Wyraźnym świadectwem kultu Maryi jest znana modlitwa „Pod Twoją obronę” pochodząca prawdopodobnie z III w. Tekst, według odnalezionego w 1917 r. trzecio-wiecznego wschodniego manuskryptu, brzmiał następująco: „Pod obronę miłosierdzia Twojego uciekamy się, o Boża Rodzicielko: naszymi prośbami nie gardź w potrzebach lecz od niebezpieczeństwa wyrwij nas, Ty, która sama jesteś czysta i błogosławiona”. Modlitwa ta — odmawiana po dziś dzień — znana jest zarówno w liturgii rzymskiej, jak bizantyjskiej i koptyjskiej. Wyraża wiarę chrześcijan w Boże Macierzyństwo Maryi na długo jeszcze przed Soborem Efeskim oraz ufność w Jej skuteczne pośrednictwo⁵.

Innym świadectwem pełnego zawierzenia wzywania Maryi jest obraz Madonny trzymającej przed sobą Dzieciątka, umieszczony na jednym z grobów w katakumbach przy via Nomentana w Rzymie, pochodzący z IV w. Matka Boża jest tu przedstawiona w postaci modlącej się. Sama kompozycja i monogramy wskazują na to, że Maryja jest tu ukazana jako Pośredniczka prosząca Syna o pokój dla wszystkich pochowanych w tym grobie⁶.

2. OD SOBORU EFESKIEGO DO ŚREDNIOWIECZA (V—IX W.)

Jednomysłny podziw i pobożność wobec Maryi ze strony ludzi najbardziej reprezentatywnych dla Kościoła IV i V wieku jak również zdecydowane stanowisko Ojców Soboru Efeskiego (431) wobec herezji Nestoriusza, która zwracała się przeciw Bożemu Macierzyństwu Maryi⁷, dostarczyły nowego i bardzo silnego impulsu do rozwoju kultu maryjnego.

a) Kościoły ku czci Bogarodzicy

Pierwszą tego konsekwencją była mnogość kościołów poświęconych Najśw. Maryi Pannie. Św. Cyryl Aleksandryjski (†444) pisał: „Witaj o Maryjo, Matko Boża, której imieniu tak w miastach jak i w wioskach i na wyspach poświęcone są kościoły prawdziwie wierzących”⁸.

W Azji Mniejszej, w Efezie, istniał kościół ku czci Matki Bożej, w którym Ojcowie Soboru Efeskiego ogłosili naukę Kościoła o Bożym Macierzyństwie Maryi. W Palestynie za biskupa Jovenale (425—458) małżonka jednego z wysokich urzędników rzymskich wybudowała wspinały kościół na cześć Bogarodzicy przy drodze prowadzącej z Jeruzolimy do Betlejem. Podobne kościoły zostały wzniesione w Konstantynopolu przez cesarzową Pulcherię (†453) i cesarza Zenona (†491) na górze

⁵ J. Buxakowski, Najśw. Maryja Panna w liturgii, w: *Gratia plena*, Poznań 1965, 95.

⁶ G. M. Roschini, *Il culto...*, 894—896.

⁷ H. Denzinger, *Enchiridion symbol.*, Herder 1963, 250—251.

⁸ PG 77, 1034.

Garizim. Również cesarz Justynianin (†565) wsławił się budową licznych i wspaniałych obiektów noszących imię Maryi. Pisarz jemu współczesny — Prokop twierdził, że budowle te lepiej bronią imperium rzymskiego przed burzącymi atakami barbarzyńców niż potężne fortece. Także w Aleksandrii kościół patriarchalny poświęcony był Matce Bożej⁹.

Od V wieku kościoły wznoszone ku czci Matki Bożej zaczęły się rozpowszechniać również na łacińskim Zachodzie, zwłaszcza w rejonach pozostających w kontakcie ze Wschodem.

Papież Sykstus III (432—440) dla upamiętnienia Soboru Efeskiego poświęcił Maryi bazylikę liberiańską odbudowaną przez niego na Wzgórzu Eskwilińskim, zwaną później S. Maria Maggiore: „Virgo Maria Tibi Xistus nova templa dicavit digna salut, fero munera ventre Tuo”. Kilkadziesiąt lat wcześniej istniała już na Forum Romanum bazylika nosząca tytuł S. Maria Antiqua, którą liczni naukowcy datują na wiek IV; byłby to więc najstarszy kościół maryjny w Rzymie. Z VI wieku pochodzi kościół S. Maria di Trastevere wzniesiony na Zatybrzu zamieszkałym przez ludność przybyłą ze Wschodu. W początkach wieku VII Bonifacy IV (608—616) poświęcił Matce Bożej i wszystkim męczennikom Panteon. Te cztery świątynie noszące imię Maryi znajdują się w najstarszym katalogu rzymskim zamieszczonym w „De locis sanctis martyrum” z VII w.¹⁰ We Włoszech kościoły maryjne musiały być dość liczne, skoro św. Grzegorz Wielki (†604) stwierdza ich obecność nawet w małych miasteczkach jak w Ferentino czy Valeria¹¹.

W Galii w V i VI wieku powstało szereg świątyń poświęconych Matce Bożej, między innymi w Reims, Tuluzie¹², Lyonie¹³.

W dwóch miastach hiszpańskich: Jerez i Toledo zachowały się tablice upamiętniające poświęcenie kościołów Maryi w 556 i 578 r.¹⁴

Wzrost liczby kościołów wznoszonych ku chwale Bożej Rodzicielki był tak wielki, że w IX w. na Zachodzie nie było prawie miasta, w którym przynajmniej jeden kościół nie nosiłby Jej imienia¹⁵.

b) Kult obrazów

Wraz ze wznoszeniem kościołów poświęconych Maryi wszedł również w liturgiczny zwyczaj kult obrazów Bożej Rodzicielki. Najstarszym obrazem, o którym mamy wiadomości, jest ten, który cesarzowa Eudoksja wysłała z Jerozolimy do Konstantynopola swojej kuzynce Pulcherii

⁹ M. Righetti, *Il culto e la feste di Maria Sanctissima*, Manuale..., 269.

¹⁰ G. M. Roschini, dz. cyt., 900.

¹¹ Dialogi I, 9, 12.

¹² Grzegorz z Tours, *Historia Francorum* II, 43, IV, 1.

¹³ Grzegorz z Tours, *De gloria Confess.* LXIV.

¹⁴ M. Righetti, *Il culto...*, 270.

¹⁵ G. M. Roschini, *Il culto...*, 901.

(†451), zwany popularnie Odighitria. Autorstwo tego obrazu przypisywano św. Łukaszowi, a przedstawiał Dziewicę z Dzieciątkiem w ramionach. W VI w. liczne kościoły na Wschodzie szczyli się posiadaniem sławnych obrazów Maryi m. in. klasztor Hogeazwan w Armenii, Diospolis w Syrii, w Konstantynopolu. W epoce tej, w której panowały rygory sztuki bizantyjskiej, ikony maryjne stały się najbardziej ulubionym tematem artystów i niemal powszechnym elementem wyposażenia wnętrza. Obrazy te mieli wszyscy wierni w swoich domach, zakonnicy w celach, anachoreci palili przed nimi lampki, były nawet w więzieniach ku pociesze nieszczęśliwych. Chorągiew z wyhaftowaną postacią Maryi powiewała na masztach okrętów, które Herakliusz w 610 r. prowadził pod Konstantynopol przeciw Persom¹⁶.

Na Zachodzie obrazy Matki Bożej nie były tak powszechne jak na Wschodzie, niemniej i tu, choć może nie otaczane kultem liturgicznym, odbierały wielką cześć. Należy wymienić postać Maryi, którą papież Sykstus III kazał namalować na łuku efeskim bazyliki liberiańskiej. Maryja jest tu ukazana jako monarchini siedząca na tronie, w koronie królewskiej. Prawdopodobnie z VI wieku pochodzi obraz Theotokos, czczony w tej samej bazylice, należący do grupy Madonn przypisywanych św. Łukaszowi. W tym samym czasie powstał wizerunek w mozaice Matki Bożej w absydzie Parenzo i w bazylice S. Maria Maggiore w Ravninie, gdzie była mozaika „effigies sanctae Dei Genitricis cui similis numquam potuit humanus oculis conspicere”.

Nie ma wątpliwości, że żadna z kobiecych twarzy nie była w historii częściej i z większą miłością odtwarzana przez artystów na różne sposoby, zgodnie z mentalnością i charakterem epoki, niż twarz Matki Bożej. Sztuka bizantyjska przedstawiała Maryję jako Królową obok Jezusa Wszechwładcy świata. Sztuka romańska i gotycka będzie ukazywać Jej czułość wobec Zbawiciela. Odrodzenie będzie Ją ukazywało w liniach czystej klasycznej piękności antycznej. Barok będzie wysławiał Ją jako Niewiastę — Zwycięzczynię szatana i herezji. Sztuka nowoczesna będzie chętnie widziała w Matce Bożej Współpracownicę Jezusa w zbawieniu świata.

Jakie uczucia prawdziwego kultu i synowskiej pobożności wzbudzały te obrazy w sercach wiernych, możemy dowiedzieć się z listu przypisywanego Grzegorzowi II (715—731): „Przed obrazem Pana mówimy: Panie Jezu, pospiesz nam na ratunek i zbaw nas; podczas gdy przed obrazem Jego Matki prosimy: Święta Matko Boża wstaw się za nami u Twego Syna, aby podniósł nasze dusze do zbawienia”¹⁷.

¹⁶ M. Righetti, *Il culto...*, 271.

¹⁷ M. Righetti, *Il culto...*, 271—273.

c) Formularze liturgiczne i święta maryjne

Inną konsekwencją ruchu ascetyczno-teologicznego, który wpłynął w IV i V wieku na wzrost kultu Matki Bożej, było wpisanie Jej imienia do dyptychów, do formularzy liturgicznych oraz wprowadzenie cyklu świąt na Jej cześć.

Nie wiemy dokładnie kiedy zaczęto wspominać imię Matki Bożej w liturgii. W najstarszym z zachowanych przekazie kanonu, w anaforze Hipolita Rzymskiego (†235) czytamy: „Dzięki Ci składamy. Boże, przez umiłowane Dziecię Twoje, Jezusa Chrystusa... zesłałeś je z nieba w Łono Dziewicy, i poczęte z Niej stało się ciałem i objawiło Syna Twojego przez narodzenie z Ducha Świętego i z Dziewicy”¹⁸. Wzmianki tego rodzaju znajdują się również w pochodzących z V w. a może jeszcze wcześniejszych anaforach: antiocheńskiej św. Jakuba, syryjskiej i bizantyjskiej¹⁹.

Modlitwa wstawiennicza Kanonu Rzymskiego: „ze czią wspominaemy najpierw pełną chwały Maryję, zawsze Dziewicę, Matkę Boga i Pana naszego Jezusa Chrystusa”, pochodzi prawdopodobnie z czasów Soboru Efeskiego (431) lub od Leona W. (†461), choć nie brak autorów mówiących o roku 383 jako dacie wprowadzenia wspomnienia Dziewicy Maryi do Kanonu Rzymskiego²⁰. W każdym razie jest rzeczą pewną, że na początku VI w. wspomnienie Matki Bożej we Mszy św. było faktem powszechnym w Rzymie i w Galii²¹.

Jeśli chodzi o święta maryjne, to pierwsze wzmianki na ten temat znajdują się w Syrii pod koniec IV w. Wydaje się rzeczą pewną, że najstarsze z tych świąt zrodziło się w Antiochii ok. r. 370. Odnosiło się ono nie tyle do jakiegoś wydarzenia z życia Maryi, lecz było ogólnym wspomnieniem Jej cnót, zwłaszcza dziewictwa. Wydaje się, że święto to obchodzono w niektórych kościołach bezpośrednio po Bożym Narodzeniu — 26 lub 27 grudnia, a w innych — kilka dni wcześniej²². Na Zachód: do Rzymu, Galii i Hiszpanii dotarło ono w VI wieku.

W Rzymie „feria IV quatuor temporum Adventus” w szóstym stuleciu miała wyraźne cechy maryjne. W tej samej epoce szczególnie wspomniano Matkę Bożą w oktawie Bożego Narodzenia (1 stycznia)²³.

Św. Grzegorz z Tours (†594) świadczy o obchodzeniu w Galii „festa sacra a Maria” w połowie dziesiątego miesiąca roku²⁴. Ponieważ rok zaczynał się wówczas w marcu, więc dzień ten przypadał 18 stycznia. Czytamy bowiem w Martiologio Gerominiano pod datą 18 stycznia:

¹⁸ Tekst za K. Journet, *Msza św. obecność ofiary krzyżowej*, Poznań 1959, 257.

¹⁹ M. Righetii, *Il culto...*, 274.

²⁰ J. Jungmann, *Missarum Sollemnia*, T. I, Freiburg B 1952, 216.

²¹ M. Righetti, dz. cyt., 274.

²² M. Righetti, dz. cyt., 274—275.

²³ G. M. Roschini, *Il culto...*, 896.

²⁴ *De gloria Martyrum*, 9, w: PL 71, 719.

„Despositio Sanctae Mariae”²⁵. Było to święto maryjne ogólne, bez akcentowania określonej tajemnicy z życia Maryi. Potwierdza to homilia na ten dzień św. Cezarego z Arles (†543)²⁶.

Poza Rzymem i Galią *festivitas Sanctae Mariae* istniała w VI w. w Hiszpanii; obchodzono to święto w okresie Adwentu. Synod w Toledo (646) ustalił datę tego obchodu na 18 grudnia; miało ono charakter uroczystego oczekiwania Dziewicy na Boże Narodzenie²⁷.

Okolo VII wieku cztery wielkie święta maryjne (Oczyszczenie, Zwiastowanie, Wniebowzięcie, Narodzenie) — obchodzone wcześniej na Wschodzie już w V w. — przyjmuje Kościół Rzymski. Papież Sergiusz I (†701) włącza w liturgię tych dni uroczystą procesję z kościoła św. Hadriana do Bazyliki Matki Bożej Większej²⁸. Święta te w następnych wiekach przyjmuje cały Zachód.

II. KULT MARYJNY W ŚREDNIOWIECZU (IX—XVI W.)

Kult maryjny w Kościele Zachodnim po Schizmie Wschodniej rozwijał się w zasadzie samodzielnie, bez łączności z maryjną pobożnością Wschodu. Niemniej spuścizna Kościoła Wschodniego leżała u podstaw tego rozwoju. Po opanowaniu bowiem Wschodu przez islam wielu chrześcijan, a między nimi i zakonników, było zmuszonych do ucieczki na Zachód. Wygnańcy przynieśli ze sobą dotychczasowe tradycje religijne, określone formy kultu i święta maryjne, które stopniowo były asymilowane w miejscach życia i działania przybyszy ze Wschodu, zwłaszcza zakonników. W wiekach następnych kult maryjny na Zachodzie zyskał solidną podstawę doktrynalną. Powstały liczne dzieła ascetyczno-teologiczne, które zgłębiając tajemnicę Maryi — w aspektach współodkupicielki i wstawienniczki u Chrystusa — przyczyniły się do tego, że kult ten został podbudowany zdrową i jasną teologią. Św. Bonawentura (†1274) pisał: „Ponieważ Ona (Maryja) jest Matką Boga, dlatego góruje ponad innymi stworzeniami, należy Ją zatem więcej czcić i szanować, aniżeli jakiegokolwiek stworzenie”²⁹.

²⁵ Comm. Martyr. Hieron. s. 34.

²⁶ E. Moris, w: *Revue bénédictine*, 5 (1888), 344.

²⁷ G. M. Roschini, *Il culto...*, 899.

²⁸ F. Antonelli, *La festa dell'Assunzione nella liturgia romana*, w: *del Congresso Mariano Nazionale dei Fratri Minori d'Italia*, Roma 1948, 232 n.; Obszerniej na temat powstania świąt maryjnych i ich rozwoju w omawianym okresie: J. Buxakowski, dz. cyt., 100—105.

²⁹ In III Sent. d. 9, a. 1, q. 3.

1. NOWE ŚWIĘTA

Od X w. zaczyna się poświęcać Matce Bożej jeden dzień tygodnia — sobotę, podobnie jak Panu Bogu oddano wcześniej niedzielę³⁰.

W XIV w. (1389 r.) Urban VI rozciągnął na cały Kościół łaciński święto Nawiedzenia Matki Bożej (2 lipca), obchodzone już wcześniej na Wschodzie i stamtąd przyjęte przez Karmelitów, Mercedariuszy i Serwitów. W tym samym wieku (1373) przyjęło się powszechnie, również ze Wschodu, święto Przedstawienia Maryi w Świątyni (21 listopada); po raz pierwszy na Zachód dotarło ono w XI wieku.

W 1476 r. Sykstus IV zaaprobował Mszę św. i Oficjum święta Poczęcia Matki Bożej celebrowanego na Wschodzie od VII w., a gdzieś niedługo na Zachodzie od XI w.³¹.

2. NABOŻEŃSTWA MARYJNE

W dziedzinie pobożności okres średniowiecza charakteryzuje się powstawaniem różnych form nabożeństw. Wprowadzane one były najpierw w klasztorach jako prywatne praktyki pobożności, występujące obok liturgicznych, a następnie były podejmowane przez ogół wiernych. Najważniejszą z tych form było Małe Oficjum o Najśw. Maryi Pannie. Nie wiadomo kto i kiedy je ułożył. Pierwsza wzmianka o jego istnieniu i odmawianiu pochodzi z końca X wieku. Biograf Św. Ulryka z Augsburga (†973) pisze, że święty zwykł był odmawiać to Oficjum codziennie. Ta pobożna praktyka szybko stała się powszechną w Kościele dzięki gorliwości św. Piotra Damiana (†1072) i adhortacji papieża Urbana II na Synodzie w Clermont (1095). Oficjum początkowo było odmawiane w sobotę jako tygodniowy hołd składany Najśw. Dziewicy. Stopniowo stawało się dodatkiem do codziennego brewiarza duchowieństwa zakonnego i diecezjalnego oraz praktyką popularną wśród świeckich wszystkich stanów. W codziennym Oficjum po skończonym Matutinum często odmawiano tzw. *Te Deum* maryjne:

„*Te Matrem laudamus, Te Dominum confitemur.*

Te aeterni Patris, praelectam veneramur.

Tibi omnes Angeli... humili nobiscum voce proclamant:

Ave, ave, ave, Maria Virgo theotocos”³².

Pewnym rodzajem Małego Oficjum są polskie Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najśw. Maryi Panny. Wydaje się, że ułożone zostały na

³⁰ B. Capelle, *La liturgia mariale in Occident*, w: *Maria*, I, Paris 1949, 234.

³¹ G. M. Roschini, *La Madonna secondo la fede e la teologia*, IV, Roma 1954, p. 354—362.

³² M. Righetti, dz. cyt., 276—277.

kanwie Oficjum o Niepokalanym Poczęciu NMP. Nie mogły one powstać wcześniej niż w r. 1476³³.

Poza Małym Oficjum pobożność średniowieczna stworzyła na cześć Maryi ogromną ilość tekstów różnego rodzaju: hymny, antyfony, sekwencje, tropy, responsoria. Sposób ich wykonywania był różny: od chropawego i naiwnego rytmu śpiewanego na sposób wiejskich ballad, po artystyczne sekwencje Adama od św. Wiktora. Takie antyfony jak *Salve Regina*, *Ave Maris Stella*, *Quam terra, pontus, sidera*, *Alma Redemptoris* a przede wszystkim pierwsza część dzisiejszej modlitwy *Zdrowaś Maryjo*, pochodzi z tego samego okresu (XII—XIII w.)³⁴.

Ave Maria ma ciekawą historię. Rozwinęła się z tekstów Małego Oficjum jako pobożna formuła pozdrowienia Matki Bożej. Zwykle odmawiano ją w pozycji klęczącej i pochylonej. Szybko zyskała ogromną popularność i stopniowo wzbogaciła się o drugą część. Pełny, dziś używany tekst łaciński znajdujemy w kazaniach dominikanina Piotra Nigri (†1484)³⁵. Tekst polski z przełomu XV/XVI w. brzmi:

„Zdrowa, Maria, miłości pełna, Bóg z tobą,
błogosławionaś ty między niewiastami
i błogosławion owoc żywota twojego, Jezus,
módl się za nami grzesznymi,
Święta Mario, Matucho Boża Najśłodsza,
ninie i czasu śmierci naszej Amen”³⁶.

Ave Maria stawszy się modlitwą ludu dało początek dwom nowym formom kultu maryjnego o olbrzymim znaczeniu: różańcowi i modlitwie Anioł Pański.

W XII wieku ludzie świeccy naśladując duchownych, którzy odmawiali 150 psalmów, zaczęli praktykować odmawianie litanijnie powtarzanych *Ave Maria* (psalterium Maryjne). W ten sposób rozpoczął się różaniec, który dopiero w XVIII w. uzyskał ustaloną aktualną formę wzbogaconą przez Benedykta XIII (†1730) odpustami. Jest to najbardziej popularna modlitwa maryjna na Zachodzie, propagowana w sposób szczególny przez Dominikanów³⁷.

Początki modlitwy Anioł Pański nie są znane. W XII i XIII w. odmawiano po prostu 3 lub 5 „*Zdrowaś*”, potem zaczęto dodawać „*Ojciec nasz*” i inne modlitwy. Zwyczaj dzwonięcia wieczorem na Anioł Pański rozpoczął się w XII w., rano — w XIV w.; w 1456 r. papież Kalikst III

³³ J. Wojtkowski, Powstanie Godzinek o Niepokalanym Poczęciu Najśw. Maryi Panny z Modlitw Wacława, *Roczniki Teol.* — *Kanon* 2 (1955), z. 2, 23—28.

³⁴ M. Righetti, dz. cyt., 277.

³⁵ M. Righetti, dz. cyt., 277; J. Buxakowski, dz. cyt., 115.

³⁶ J. Węsierska, Pozdrowienie Anielskie jako modlitwa, *RBL* 4 (1951) 109—113.

³⁷ G. M. Roschini, *Il culto...*, 907.

nakazał dzwonienie we wszystkich świątyniach katolickich codziennie w południe i odmawianie 3 „Zdrowaś” o zwycięstwo nad Turkami. Synody i biskupi wielu krajów zachęcali wiernych do trzykrotnego odmawiania tej modlitwy w ciągu dnia ³⁸.

3. NOWE ZAKONY

Dalszym momentem bardzo znaczącym dla rozpowszechnienia kultu maryjnego były nowe zakony poświęcone czci Bożej Matki, a wśród nich Cystersi i Premonstratensi (XII w.) — gorliwi szerzyciele kultu Wniebowziętej, Franciszkanie (XIII w.) — niezłomni rzecznicy Niepokalanego Poczęcia, Karmelici (XII w.) — propagatorzy Szkaplerza, Dominikanie (XII w.) — najbardziej chyba zasłużeni w szerzeniu kultu Maryi opartego na rozpamiętywaniu tajemnic różańcowych, Serwici (XII w.), których reguła oparta jest na idei współofiary z Maryją, Matką Bolesną i wreszcie Mercedariusze (XII w.) — głosiciele kultu Maryi Dziewicy i Wspomożycielki ³⁹.

4. SANKTUARIA MARYJNE

Nie należy również zapominać o sanktuariach maryjnych powstałych w dużej liczbie we wszystkich krajach europejskich po XII w. Pielęgnowały one żywą pobożność ludu wobec Matki Bożej. Należy tu wymienić sanktuarium w Einsiedeln w Szwajcarii (IX w.), w Altötting w Niemczech (IX w.) w Walsingham w Anglii (XI w.), w Orpa (XI w.), w Turynie (XII w.), Madonna di S. Luca w Bolonii (XII w.) i Montevergine (XII w.) w Italii, Katedrę Chartres (XIII w.) i Puy-en-Velay we Francji, w Saragossie (XIII w.) w Hiszpanii, w Hertogenboseh w Holandii (XIII w.) i Matki Bożej Jasnogórskiej w Częstochowie (XIV w.) ⁴⁰.

III. KULT MARYJNY W CZASACH NOWOŻYTNYCH

1. OD REFORMY TRYDENCKIEJ DO POŁOWY XIX WIEKU

Protestantyzm odrzucając rolę Kościoła w przekazywaniu ludziom dzieła zbawienia, nie uznawał również udziału Maryi w rozdawnictwie łask odkupieńczych, a tym samym przeciwstawiał się jej kultowi liturgicznemu.

W XVIII w. jansenizm, kwestionując możliwość zbawczego wstawiennictwa Maryi, przyczynił się do zubożenia wiernych wobec kultu

³⁸ T. Szwagrzyk, *Anioł Pański*, RBL 9 (1956), 283—288.

³⁹ J. Buxakowski, dz. cyt., 112.

⁴⁰ G. M. Roschini, dz. cyt., 908—909.

maryjnego. Wpływ ten był szczególnie wyraźny w krajach Europy Północnej.

Sobór Trydencki (1545—1563) nie poświęcił mariologii większej uwagi poza wzmianką o Niepokalanym Poczęciu oraz obroną liturgicznego kultu wizerunków Matki Bożej i świętych, dał jednak potężny impuls do reformy i ujednolicenia liturgii Kościoła ⁴¹.

a) Nowe święta maryjne

Liturgia rzymska wzbogaciła się w okresie potrydenckim o nowe święta maryjne.

Uroczystość Matki Bożej Różańcowej, istniejąca już w Hiszpanii w r. 1547, wprowadził do Rzymu w 1572 r. Pius V dla upamiętnienia rocznicy zwycięstwa nad Turkami pod Lepanto. Klemens XI w 1716 r. rozszerzył to święto na cały Kościół (7 października).

Ze zwycięstwem pod Wiedniem łączy się ustanowienie przez Innocentego XI w 1683 r. święta Imienia Maryi (12 września).

Obchodzona od 1615 r. przez Mercedariuszy uroczystość Matki Bożej od Wykupu Niewolników została przez Innocentego XII w 1696 r. rozszerzona na liturgię Kościoła Powszechnego.

Święto wspomnienia Matki Bożej Szkaplerznej (16 lipca) Sykstus V w 1587 r. zatwierdził dla zakonu karmelitańskiego, a do liturgii Kościoła Powszechnego wprowadził je Benedykt XIII w 1726 r. Tenże papież ustanowił w rok później święto Siedmiu Boleści Matki Bożej (piątek przed Niedzielą Palmową) ⁴².

b) Uroczyste koronacje obrazów Matki Bożej

Zwyczaj ten zrodził się w XVII w. Zapoczątkował go Klemens VIII przez koronację w 1660 r. obrazu czczonego w Santa Maria Maggiore. Następnie, aby ten akt był bardziej uroczysty, dla dokonania go był wydawany każdorazowo dekret watykański. Inicjatorem tego zwyczaju był książę Aleksander Sforza z Piacenza, który część swoich dóbr przeznaczył na fundusz, z którego robiono rocznie trzy złote korony ⁴³. W Polsce pierwszym koronowanym wizerunkiem Matki Bożej był obraz Matki Bożej Częstochowskiej na Jasnej Górze w Częstochowie (w 1717 r.).

c) Poświęcenie narodów Matce Bożej

W XVII stuleciu pojawia się nowa forma społecznego kultu Maryi, która włączała w ramy liturgii narodowy kult Matki Bożej. W 1638 r. król francuski Ludwik XIII ofiarował siebie wraz z całym narodem

⁴¹ J. Buxakowski, dz. cyt., 118.

⁴² G. M. Roschini, dz. cyt., 916. Pomijamy święta maryjne mające charakter regionalny lub obchodzone jedynie przez zakony. Omawia je J. Buxakowski, dz. cyt., 120.

⁴³ G. M. Roschini, dz. cyt., 916—917.

Matce Bożej, obwołując Ją Władczynią Francji (święto połączone z uroczystością 15 sierpnia). W r. 1646 poświęciła się Bogurodzicy Portugalia. W r. 1647 Ferdynand III cesarz Austrii poświęcił Matce Bożej siebie, swoją rodzinę i Austrię. W r. 1656 król Polski Jan Kazimierz poświęcił swoje królestwo Matce Bożej. Wtedy to po raz pierwszy dodano do litanii loretańskiej wezwanie: „Królowo Korony Polskiej módl się za nami”⁴⁴.

d) Inne formy kultu maryjnego

Bardzo popularną w Polsce formą oddawania czci Matce Bożej były i są po dziś dzień Msze św. wotywny w Adwencie tzw. Roraty. Powstanie ich łączy się ze średniowiecznym zwyczajem odprawiania w wielu krajach od 17 grudnia do Bożego Narodzenia uroczystej wotywy zwanej „Mszą złotą” z introitem rozpoczynającym się od słów „Rorate coeli desuper”. Najstarsze z zachowanych w Polsce formularze Mszy roratnich sięgają wieku XIII (księgi cystersów Śląskich). Od tego czasu zauważamy ich rozwój w zakonach i diecezjach zwłaszcza tych, gdzie działały bractwa literackie i kapele rorantystów. Przy katedrach i kolegiatach z wotywy adwentowych zamieniały się często we Msze św. odprawiane przez cały rok (z wyjątkiem Wielkiego Tygodnia). Po likwidacji bractw religijnych w okresie rozbiorów, zwłaszcza w wyniku represji po powstaniu styczniowym, powrócono do zwyczaju odprawiania Mszy św. roratnich tylko w okresie Adwentu⁴⁵.

Litania do Najśw. Maryi Panny sięga swymi początkami XII w. W XVI w. rozpowszechnione były dwie jej wersje: moguncka i loretańska. Tekst z Loretto zatwierdził Grzegorz XIII (†1585), a Sykstus V w 1587 r. obdarzył jego odmawianie odpustami.

Nabożeństwa majowe wzięły swój początek z praktyki O. Ansaloniego (†1713 r.), który pod koniec życia zaprowadził w Kościele św. Klary w Neapolu zwyczaj śpiewania wieczorem pieśni maryjnych, połączony z błogosławieństwem Najśw. Sakramentem. Praktyka ta w XIX w. rozpowszechniła się w całym Kościele⁴⁶.

2. OD POŁOWY XIX WIEKU DO LAT WSPÓŁCZESNYCH

Około połowy XIX w. następuje w Europie rozkwit kultu maryjnego na wszystkich polach. Było to zapewne z jednej strony reakcją na wcześniejsze ataki ze strony Reformacji i Jansenistów, z drugiej zaś strony — było odpowiedzią na ogłoszenie dogmatu o Niepokalanym

⁴⁴ J. Buxakowski, dz. cyt., 119.

⁴⁵ E. Zdeb, Dzieje rorat w Polsce, „Rocznik teol Śląska opolskiego” 1 (1968), 315—355.

⁴⁶ J. Buxakowski, dz. cyt., 121.

Poczęciu (1854 r.). Rozkwit ten skłonił Piusa XII i Jana XXIII do nazwania naszych czasów „epoką Maryi”.

a) Działalność maryjna papieży

Pius VII (w r. 1814) rozciągnął na cały Kościół święto Siedmiu Bolesci Matki Bożej (najpierw III niedziela września, później 15.IX), obchodzone wcześniej przez Serwitów.

Pius IX w r. 1854 wydał słynną encyklikę „Ineffabilis Deus” z okazji ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu.

Leon XIII przyczynił się do rozpowszechnienia pobożności różańcowej, pisząc na ten temat w okresie 1883—1901 dwanaście listów na miesiąc październik.

Św. Pius X zlecił uroczyste obchody 50 rocznicy ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu (1904 r.), wydał encyklikę „Ad diem illum” (2.II.1904 r.) i rozciągnął na cały Kościół święto objawienia się Matki Bożej w Lourdes (11 lutego). W 1904 r. zatwierdził dla diecezji Włocławskiej, do której wówczas należała Częstochowa, święto Matki Bożej Częstochowskiej (26.VIII); na wszystkie diecezje w Polsce rozciągnięte ono zostało w 1956 r.

Benedykt XV ustanowił (1921 r.) święto Maryi Pośredniczki Wszelkich Łask, z własną Mszą św. i Oficjum, dla całej Belgii oraz dla wszystkich diecezji i zgromadzeń zakonnych, które o to prosiły. Powołał ponadto trzy komisje (rzymską, belgijską i hiszpańską) dla dogłębnego przestudiowania zagadnienia, na ile możliwe jest określenie pośrednictwa Maryi. Za pontyfikatu tegoż papieża w 1909 r. zyskało aprobatę święto Maryi Królowej Korony Polskiej (3.V.) dla diecezji przemyskiej i warszawskiej; dla całej Polski zostało zatwierdzone dopiero przez Piusa XI w 1923 r.

Pius XI ogłosił uroczyste obchody 1500-letniej rocznicy Soboru Efezkiego (1931 r.), wydał encyklikę „Lux veritatis” (25.XII.1931) i rozciągnął na cały Kościół liturgiczne święto Bożego Macierzyństwa Matki Bożej (11 października). Wydał ponadto encyklikę „Ingravescentibus malis” (29 grudnia 1934).

Pius XII 31 października 1942 r. dokonał poświęcenia Kościoła i całego rodzaju ludzkiego Niepokalanemu Sercu Najśw. Maryi Panny, a dla upamiętnienia tego poświęcenia w r. 1944 rozciągnął na cały Kościół liturgiczne święto Niepokalanego Serca Maryi (22 sierpnia.). Na zakończenie Roku Świętego, 1 listopada 1950 r., ogłosił dogmat o Wniebowzięciu Matki Bożej z duszą i ciałem do chwały niebieskiej i wydał Konstytucję Apostolską „Munificentissimus Deus”. W r. 1951 wyszła jego encyklika „Ingruentium malorum”. Z okazji setnej rocznicy zdefiniowania dogmatu o Niepokalanym Poczęciu ogłosił po raz pierwszy

w historii Rok Maryjny, na zakończenie którego, 1 listopada 1954 r., wprowadził dla całego Kościoła świętego liturgiczne Matki Bożej Królowej (31 maja). Wydał także encyklikę „Ad coeli Reginam”.

Jan XXIII nie pominął żadnej okazji dla podkreślenia ważności kultu maryjnego; ogłosił m. in. encyklikę „Gratia recordatio” o pobożnym odmawianiu różańca zwłaszcza w miesiącu październiku (26.IX.1959), oraz List Apostolski „Oecumenicum Concilium” o odmawianiu różańca w intencji Soboru Watykańskiego II (28.IV.1962)⁴⁷.

Paweł VI 21 listopada 1964 r. ogłosił uroczyste Matkę Bożą Matką Kościoła, a w r. 1974 wydał adhortację „Marialis cultus” — o należywym kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Pany. Za jego pontyfikatu obchodzono po raz pierwszy w Polsce (31 maja 1971 r.) święto Maryi Matki Kościoła.

b) Objawienia maryjne

Jednym z czynników sprzyjających ożywieniu kultu maryjnego było ukazywanie się Matki Bożej w różnych miejscach. Wymieniamy najważniejsze: objawienie się św. Katarzynie Labouré w Paryżu w latach 1830—1836; w La Salette w r. 1836; św. Marii Bernadecie Soubirous w Lourdes w r. 1858; grupie wieśniaków w Irlandii w r. 1879; trzem pastuszkom w Belgii w r. 1932; dziewczynce Marii Beco w Banneux w Belgii w r. 1932 itd.⁴⁸.

c) Nowe praktyki kultu maryjnego

W w. XIX rozpowszechnił się zwyczaj codziennego ofiarowania się Matce Bożej, którego twórcą byli św. Wincenty Pallotti i św. Ludwik Monti.

Praktykę pierwszej soboty miesiąca, poświęconej wynagrodzeniu Maryi, rozpoczęła w Rovigo w r. 1889 s. M. Dolores Inglese (†1928) ze Zgromadzenia Sług Maryi. Podobnym zwyczajem jest „Pobożna maryjna praktyka ekspiacyjna”, zgodnie z którą poświęca się jeden, dowolnie wybrany dzień miesiąca maja dla wynagrodzenia Matce Bożej za bluźnierswa skierowane przeciwko Niej. Inicjatywa ta zrodziła się w Wenecji w r. 1932 i została przyjęta przez zakon Braci Mniejszych; stała się bardzo popularna we Włoszech⁴⁹.

⁴⁷ G. M. Roschini, dz. cyt., 923—924.

⁴⁸ G. M. Roschini, dz. cyt., 924.

⁴⁹ G. M. Roschini, dz. cyt., 924—925.

ZAKOŃCZENIE

Pobożność maryjna czasów współczesnych obok kultu liturgicznego wyłoniła szereg nowych form czci i miłości, będących wyrazem z jednej strony potrzeb, a z drugiej — umysłowości ludzi naszej epoki. Należą do nich różnego typu wspólnoty; bractwa, stowarzyszenia, „szkaplerze” i instytuty, zakładane w wielu krajach i zyskujące zasięg narodowy lub nawet międzynarodowy. Jednym z nich była „Milicja Niepokalanej” utworzona przez O. Maksymiliana Kolbe w Rzymie w r. 1917 i grupująca miliony członków z całego świata. Innym wyrazem nowych form czci stały się kongresy maryjne i mariologiczne. Pierwszy Kongres o charakterze narodowym odbył się w Livorno w r. 1895, a pierwszy międzynarodowy — w Lyonie w r. 1900. Do chwili obecnej nie straciły nic na swej aktualności w zakresie pogłębienia samej mariologii jak i wprowadzania w życie prawdziwej pobożności do Matki Bożej.

Sobór Watykański II wypowiedział się na temat czci Bożej Rodzicielki i Jej miejsca w historii zbawienia i w Kościele, poświęcając Maryi rozdział VIII o Konstytucji „Lumen gentium” oraz uwagi w Konstytucji o Liturgii. Główne zasady czci Maryi rozwinął, uzasadniając je biblijnie, Ojciec św. Paweł VI w adhortacji „*Marialis cultus*” — „O należyтым kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny”. W adhortacji tej został ukazany nowy kierunek rozwojowy kultu maryjnego; jest nim kierunek kościelny. Cześć bowiem Kościoła do Matki Bożej leży w samej naturze kultu chrześcijańskiego, który jest kultem trynitarnym i chrystologicznym, realizowanym w Kościele i przez Kościół. W aspekcie duszpasterskim płodne jest sformułowanie Pawła VI zawarte w adhortacji, że „prawo modlitwy (*lex orandi*) Kościoła jest zachętą, by jego prawo wierzenia (*lex credendi*) bardziej się umacniało w sumieniach. I odwrotnie: jego prawo wierzenia domaga się, by jego prawo modlitwy w stosunku do Matki Chrystusa wszędzie pomyślnie się rozwijało” (*Marialis cultus*, n. 56).

Praktyczne zastosowanie tych sformułowań jest wdzięcznym zadaniem do podjęcia przez wszystkich w okresie Nawiedzenia Diecezji.

LE DÉVELOPPEMENT DU CULTÉ DE LA VIERGE MARIE DANS L'ÉGLISE

Résumé

Les chrétiens entouraient la Vierge Marie de sentiments d'amour et de vénération dès les temps les plus anciens. Les Actes des Apôtres la montrent parmi les Apôtres dans l'attente de la descente de l'Esprit-Saint. Pères Apostoliques et plus tard les Pères de l'Église mentionnent et célèbrent son admirable Maternité Divine. La plus ancienne formule romaine de la confession de la foi animait constamment cette vérité dans l'esprit des fidèles par les mots „natum ex Maria Virgine”, de même que certaine anaphores de la Messe (p. ex. celle d'Hyppolyte Romain, †235). Les fresques des catacombes de Priscille, Domicille ou de S. Calliste, où Marie figure non comme un élément décoratif, mais comme objet de culte, témoignent du culte de la Mère de Dieu aux II et III ss.

La prière „Sub tuum praesidium”, connue dès le III siècle et récitée jusqu'à nos jours exprime la foi des chrétiens dans la Maternité Divine de Marie et leur confiance en sa puissante intercession.

Après le Concile d'Ephèse où la vérité de la Maternité Divine de Marie fut définie comme dogme de foi, le culte de Marie s'anima encore plus, d'abord en Orient, puis en Occident. On dédiait à Marie des églises, on faisait ses icônes — entourées de vénération spéciale en Orient — enfin on commença à célébrer ses fêtes, dont certaines étaient connues en Syrie p. ex. dès la fin du IV siècle. Les fêtes de la Purification, de l'Annonciation, de l'Assomption et de la Maternité, célébrées en Orient au V s., furent introduites en Occident aux environs du VII s.

Au commencement du moyen âge l'Église d'Occident profitait encore quelque temps des formes de dévotion mariale apportées de l'Orient par les moines fuyants sous la pression de l'Islam. Dans les siècles suivants le culte marial gagna pourtant de solides bases doctrinales grâce aux oeuvres des grands maîtres de scolastique, entre autres de S. Bonaventure. On voit surgir des Ordres religieux voués à la Vierge Marie et propageant son culte (p. ex. les Cisterciens, les Franciscains, Dominicains, Carmes, Servites). Ils lancent de nouvelles formes de dévotion mariale: le Petit Office de la Vierge (mentionné pour la première fois au X s), la prière Ave Maria (le texte employé aujourd'hui est connu dans la II moitié du XV s.), le Rosaire (les laïcs récitaient 150 Ave Maria à l'imitation des clercs tenus à réciter 150 Psaumes; dans sa forme actuelle il n'est connu qu'au XVII s.), la prière „Angelus Domini” (au XII s. trois ou cinq Ave Maria). Enfin bien des Sanctuaires de Notre Dame connus jusqu'à nos jours datent du moyen âge.

Aux temps modernes, malgré le protestantisme qui combattait le culte de Marie, la dévotion mariale gagne en intensité. On introduit au Calendrier Romain beaucoup de nouvelles fêtes à l'honneur de la Vierge, de nouvelles formes de culte apparaissent et se développent — la Messe votive de l'Avent, les Litanies, la coronation solennelle des effigies de Notre Dame, enfin on lui consacre des nations entières. Le culte augmenta beaucoup grâce aux apparitions de la S. Vierge, à la dévotion mariale des Papes, surtout aux XIX et XX ss., à diverses fraternités et associations mariales, entre autres la Milice de l'Immaculée.

Le Concile Vatican II se prononça sur le culte de Marie, Mère de Dieu en montrant sa place dans l'histoire du salut et dans l'Église (le chap. VIII de Lumen Gentium). Enfin le Pape Paul VI traça les lignes principales du culte de Marie dans son adhortation „Marialis Cultus”.